

ОСОБЛИВОСТІ КЛАСТЕРНОЇ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ НА ПРИКЛАДІ ТРУБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Анотація. У статті обґрунтовано, що дослідження перспектив кластерної реструктуризації підприємств трубної промисловості є сучасною актуальною науковою задачею. Виконано короткий аналіз наукових праць науковців з цієї проблеми. Проаналізовано сучасний стан трубного виробництва в Україні. За результатами дослідження обґрунтовано, що формування нової, кластерної, структури промислового комплексу регіону має спиратися на регіональну стратегію зростання інноваційності продукції тієї чи іншої галузі та перспектив її реалізації з огляду на зовнішньоторговельну стратегію підприємств, що є експортоорієнтованими, до яких належать підприємства трубної промисловості.

Ключові слова: кластер; трубна промисловість; схильність до кластеризації; реструктуризація, промисловий комплекс, регіон.

Прушковский В.Г. Особенности кластерной реструктуризации промышленного комплекса региона на примере трубной промышленности.

Аннотация. В статье обосновано, что исследование перспектив кластерной реструктуризации предприятий трубной промышленности является современной актуальной научной задачей. Выполнен короткий анализ научных трудов ученых по этой проблеме. Проанализировано современное состояние трубного производства в Украине. По результатам исследования обосновано, что формирование новой, кластерной, структуры промышленного комплекса региона должен опираться на региональную стратегию роста инновационности продукции той или другой отрасли и перспектив ее реализации, учитывая внешнеторговую стратегию предприятий, которые являются экспортоориентированными, к которым принадлежат предприятия трубной промышленности.

Ключевые слова: кластер, трубная промышленность, склонность к кластеризации, реструктуризация, промышленный комплекс, регион.

Pruschkivskii V.G. Character of cluster restructuring the regional industrial complex on the pipe industry example.

Abstract. The paper substantiates that the study of the prospects of cluster restructuring of the tube enterprises is a topical scientific problem. A brief analysis of scientific works concerning this problem has been carried out. The current condition of tube production in Ukraine has been analyzed. By the results of this study, substantiation of necessity of grounding the formation of the new cluster structure of the regional industrial complex upon the regional strategy of upgrading the innovational level of one or another industry's products and the prospects of its realization taking into account the foreign-trade strategy of the export-oriented enterprises including the pipe and tube enterprises was made.

Keywords: cluster; pipe industry; cluster predisposition; restructuring; industrial complex; region.

Постановка проблеми. Історично склалося так, що гірничо-металургійний комплекс (ГМК) становить основу економіки України, а металургійна продукція є одним з найважливіших стратегічних ресурсів, котрі визначають промисловий потенціал і економічну безпеку держави. В умовах останньої світової кризи підприємства чорної металургії, до 80 % продукції яких експортуються, потерпають від різкого звуження світових ринків. Чи не найбільш вразливою підгалуззю чорної металургії виявилася трубна промисловість, основна частка експорту якої припадає на країни СНД, попит в яких на українські труби постійно і суттєво коливається, причому більшою мірою на тлі політичних рішень стратегічного характеру (наприклад, скасування Росією квот на безмитний імпорт української трубної продукції).

В цих умовах довгострокова стабілізація діяльності та зростання її ефективності для вітчизняних трубних підприємств можливі тільки в форматі взаємодії та взаємної підтримки підприємств як щодо виробництва диверсифікованої інноваційної продукції, так і щодо пошуку нових міжнародних ринків її реалізації. Подібний формат в міжнародній практиці доволі часто і успішно реалізується у вигляді промислових кластерів як добровільних об'єднань виробничих, наукових, фінансових установ тощо. В цьому аспекті дослідження перспектив кластерної реструктуризації підприємств трубної промисловості є сучасною актуальною науковою задачею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом теоретичні аспекти кластерного підходу на мезоекономічних рівні, в тому числі й щодо різних галузей та видів економічної діяльності, досліджуються ни-

зкою вітчизняних і зарубіжних вчених, серед них Т. Андерссон, І. Сорвік, Є. Ханссон [1], І. Булеєв [2], М. Войнаренко [3; 4], В. Дубницький, В. Ляшенко [5], В. Захарченко, В. Осипов [6; 7], С. Соколенко [8; 9; 10], В. Корабельников [11], Ю. Орловська, К. Гончарова [12], С. Розенфельд [13] тощо. Разом з тим, потребують додаткового дослідження питання методології застосування кластерного підходу до взаємодії великих підприємств в умовах олігополістичного внутрішнього та зовнішнього ринків, перевищення на цих ринках пропозиції над попитом на продукцію трубної промисловості.

Мета статті полягає у визначенні перспектив та організаційно-економічних особливостей кластерної реструктуризації промислового комплексу регіону на прикладі трубної промисловості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою особливістю трубного виробництва в Україні є те, що створене в межах колишнього єдиного економічного простору, воно було орієнтоване на потреби, насамперед, Росії та інших республік. Внаслідок цього трубне виробництво країни і зараз має чітко визначену експортну спрямованість. На сьогодні сумарний ступінь завантаження українських трубних заводів становить близько 30%, при цьому більш 80% виробленої продукції експортується.

В структурі внутрішнього споживання сталевих труб в галузях матеріального виробництва галузі промисловості становлять понад 55% і відповідно 45% припадає на інші галузі матеріальної сфери. В групі промислових галузей найбільш питому вагу в структурі споживання сталевих труб мають такі галузі як машинобудування і металообробка - 36%, чорна металургія - 25%, паливно-енергетична галузь - 24%, усі інші промислові галузі – 15%. В групі інших галузей сфери матеріального виробництва найсуттєвішими споживачами трубної продукції є галузі будівництва, сільського господарства і транспорту, питома вага яких у структурі споживання становить відповідно 30, 10 і 5 відсотків [14].

Сегментування зовнішніх ринків довело, що до основних відносяться: Росія, регіон Середньої Азії (Туркменістан, Узбекистан, Казахстан), Білорусія, Балкани, Близький Схід, Персидська затока, Регіон Балтики, Індо-Китай. Основним експортним ринком України залишається ринок країн СНД і, насамперед, Росія, на частку якої припадає понад 60 % всього експорту українських труб.

Такий досить вузький географічний сегмент експорту продукції підприємств трубної промисловості утворює загрози для їхньої стабільної присутності на світових ринках. В якості приклада можна навести економічну політику Росії останніх років, коли спочатку (2012 р.) була суттєво зменшена, а потім (2013 р.) і зовсім скасована квота на безмитний імпорт українських труб (а розмір ввізного мита на них в Росії складає від 18,9 до 37,8 відсотків!). Після чого, на фоні домовленостей економіко-політичного характеру між Україною та Росією наприкінці 2013 року Росією була відновлена квота на безмитний імпорт українських труб, що значно покращило економічні перспективи вітчизняних трубних підприємств [15]. Проте залишається питання надійності та довго строковості такого рішення.

На нашу думку, зменшенню подібних зовнішніх шоків має слугувати застосування кластерних механізмів добровільного об'єднання підприємств-виробників трубної промисловості, а також науково-дослідних центрів, фінансових установ та представників регіональних органів державної влади та місцевого самоуправління задля сумісного вирішення питання зростання інноваційності продукції та диверсифікації світових ринків її реалізації.

Основу трубного виробництва в Україні становлять 8 спеціалізованих трубних підприємств, що зосереджені в трьох східних регіонах України (Дніпропетровська, Донецька та Луганська області): ВАТ “Дніпропетровський трубопрокатний завод”, АТЗТ “Харцизький трубний завод”, АТ “Макіївський труболиварний завод”, ВАТ “Нижньодніпровський трубопрокатний завод”, ВАТ “Новомосковський трубний завод”, ВАТ “Луганський трубний завод”, Нікопольський південнотрубний завод, Дослідний завод Державного трубного інституту. Крім того, незначна частка виробничих потужностей по виробництву сталевих труб встановлена на ряді загальнометалургійних підприємств галузі, таких як: Металургійний комбінат ім. Ілліча, Донецький металургійний завод, Дніпроспецсталь. Інтеграція таких великих підприємств представляє собою досить складне теоретичне та практичне завдання.

Виходячи з розуміння інтеграції як інституційно підготовленого системного процесу об'єднання господарських блоків, на макро- і мезорівнях вона об'єктивно проявляється шляхом формування в економіці країни та її регіонів господарських блоків - кластерів, що включають підприємства, фірми, організації, галузі, пов'язані кінцевою продукцією і географічним положенням. При цьому географічну близькість слід розглядати, скоріше, як місце накопичення «критичної маси» соціального і людського капіталу, науково-технологічного, інноваційно-маркетингового, фінансового, кадрового та виробничого потенціалів. Тільки за наявності такого поєднання кластери виявляються стійкими, системно емерджентними і конкурентоздатними.

Слід зазначити, що кластеризацією вже охоплено понад 50 % економік розвинених країн, вона виступає як новий вектор розвитку світової економіки. Наприклад, Б. Харрісон та Е. Тоффлер, наводячи в якості прикладу Німеччину, Бельгію та Італію, назвали кластеризацію «ною хвилею» розвитку капіталізму [16]. Поштовхом до розвитку кластеризації економіки як фактора підвищення регіональної і галузевої конкурентоспроможності послужили роботи М. Портера [17; 18] і його вдалі цільові програми з формування промислових кластерів на мезорівні – в штаті Арізона, США. Можна стверджувати, що «нова хвиля» кластеризації на початку 1990-х років стала реальним втіленням об'єктивної тенденції сучасної мезоінтеграції.

Порівняльний аналіз термінологічного апарату, що наводиться в наукових працях, аналітичних доповідях тощо, надав можливість з'ясувати такі характерні риси кластерів: 1) географічна концентрація: географічна близькість до чинників виробництва дає учасникам кластера такі переваги: доступ до специфічних ресурсів

певного регіону, зниження трансакційних витрат, доступ до інформації, соціального капіталу; спеціалізація: кожний кластер об'єднує учасників у певній сфері діяльності; 2) поєднання різних учасників: кластери містять не лише фірми, а також громадські організації, навчальні заклади, представників фінансового сектору, інститути співробітництва; 3) конкуренція та кооперація: саме поєднання цих двох видів взаємодії між учасниками характерне для кластера; 4) критична маса: необхідна для досягнення внутрішньої динаміки; 5) життєвий цикл кластера: діяльність кластерів зорієнтована на довгострокову перспективу; 6) інновації: фірми-члени кластера залучені до процесу технологічних, комерційних і/або організаційних змін.

Загальносвітова тенденція розвитку підприємств на основі їх входження в інтегровані корпоративні структури в трубній галузі на різних сегментах світового та національного ринків вирішується по-різному. Як зазначає Ф.С. Дерментлі, на західному ринку процес інтеграції трубних виробництв зумовлений перевищенням світових виробничих потужностей з випуску труб над потребами споживачів. Проблема надлишкових виробничих потужностей для західних трубних виробництв вирішується в процесі реструктуризації шляхом закриття неконкурентоспроможних фірм або злиття компаній з метою утримання своїх позицій на ринку; в основному це стосується великих виробників (наприклад, концерн «Маннесман» (Німеччина) або концерн «фест-Альпіне Шталь» (Австрія)), що володіють великими можливостями для фінансування науково-дослідних програм і програм модернізації, які сприяють підвищенню їх частки на ринку [19, с. 133-146].

До необхідних умов успішного функціонування кластерного об'єднання в рамках регіону С.І. Соколенко відносить: наявність відповідної інфраструктури; наявність сформованої організаційно-комунікативної структури, яка виконує саморегульовані функції і забезпечує формування інноваційного суспільства як суб'єкта розвитку території; наявність взаємин з бізнес структурами, з регіональними органами влади, керівництвом галузі; участь кластера в реалізації промислово - галузевої і регіональної політики; використання нових управлінських технологій [8, с. 438].

Головне в структурі промислового кластера на рівні мезоінтеграції – поширення інновацій на весь ланцюжок створення вартості і єдине логістичне вікно для маркетингової взаємодії із зовнішнім середовищем. Така структура в рамках регіону або галузі дозволяє мінімізувати трансакційні витрати. Тому, що стосується форми інтеграції, то на нашу думку, для кластерної реструктуризації промислового комплексу регіону слід використовувати змішаний вертикаль-горизонтальний тип інтеграції (з переважанням форм вертикальної інтеграції). Аналізуючи такий тип об'єднання, як вертикально-інтегровані системи, слід зазначити, що логіка вертикально-інтегрованої компанії властива компаніям, що виробляють так звані «біржові» товари (нафта, метали, бавовна і т.п.). Вертикально-інтегрована компанія намагається максимально контролювати свій виробничий процес. Мова йде і про сировинну безпеку – рух «униз» по ланцюжку виробничої інтеграції, і про організації власного збуту – рух «вгору». Останнім часом досить часто логіку вертикальної інтеграції наслідують великі збутові структури, організовуючи власне виробництво товарів, що реалізуються через їх власні мережі. Логіка вертикальної інтеграції, як правило, дозволяє створювати стійкі компанії практично невразливі з точки зору спроб отримати контроль над ними через джерела сировини або збут. Цю логіку інтеграції в рамках технологічного ланцюжка також сповідує більшість сучасних промислових підприємств-гігантів, в тому числі й трубні підприємства. Однак необхідність міжорганізаційної координації в умовах викликів зовнішніх шоків, про які йшлося вище, зумовлює необхідність встановлення й горизонтальних інтеграційних зв'язків, які в традиційній кластерній практиці більш притаманні малим та середнім підприємствам.

В умовах дедалі гострішої міжнародної конкуренції перевагу підприємств трубної галузі ґрунтується на системних джерелах, що вимагають активної міжорганізаційної координації з іншими учасниками промислово-економічної системи створення цінності (виробничо-комерційної ланцюжка). Ця система може мати як територіальний, так і галузевий вимір, тобто включати економічних суб'єктів, що належать до одного регіону, однієї галузі або територіально - виробничому комплексу. Таким чином, на мезорівні економіки визначаються основні характеристики підприємства трубної промисловості: тут задаються специфічні аспекти його функціонування в конкретному середовищі, що впливають на особливості факторного забезпечення за всіма типами ресурсів, ефективні розміри виробництва, принципи оптимальної організації матеріально-технічного постачання і збуту. Обмежено мобільні фактори промислового виробництва, загальна та спеціальна інфраструктура конкретних територій, взаємодіючи з основними принципами ефективного розміщення продуктивних сил тієї чи іншої галузі, визначають рівень і напрями конкурентоспроможності окремих територій (регіонів) – по відношенню до аналогічних економічних утворень. Вільно переміщувані ресурси (матеріальні, кадрові, інвестиційні, інноваційно-маркетингові та ін) будуть прагнути туди, де існує стабільна основа для їх кращого використання.

Територіально-галузева концентрація підприємств трубної промисловості, а також інших суб'єктів, узагальнена поняттям «кластер», також підтверджує наявність деякого проміжного контуру у зовнішньому середовищі промислового підприємства, принципово важливого для конкурентоспроможності, зв'язку в рамках якого – формальні (забезпечені контрактами різного роду) або неформальні – відрізняються більшою інтенсивністю, ніж поза ним. Припускаючи, що конкурентна перевага в найбільш загальному випадку реалізується або у лідерстві по витратах, або в диференціації продукції при обслуговуванні якого промислового ринку або його окремого сегменту, очевидно, що учасники системи створення вартості якісним або кількісним чином впливають на ефективність промислового підприємства. Слід погодитися з науковцями Й. Рюєгг-Штюрм та А. Ахтенхаген [20], що підприємство, в тому числі при взаємодії з іншими учасниками промислового кластера, в даному контурі може надавати відповідь вплив різного ступеня сили на економічні результати інших агентів мережі: це визначається взаємними розмірами підприємств, унікальністю вироблених товарів і наданих послуг, а також кількіс-

тю варіантів і особливостями технологій реалізації продукції. Крім цього, важливе значення має етап життєвого циклу галузі, також впливає на варіанти конкурентних стратегій. Тому неможливо застосовувати для всіх підприємств (трубної промисловості та їх стратегічних партнерів в кластерній мережі) єдину схему стратегічного аналізу і планування, так як умови функціонування конкуруючих між собою підприємств не однакові.

Виникнення кластерів трубної промисловості в межах регіонального промислового комплексу можливо в технологічних рамках передачі по технологічних ланцюжках товарів з високою споживчою цінністю, а також інших переваг високої конкурентоспроможності від фірми основоположника кластера до підприємств суміжникам. Конкурентоспроможність поширюється вгору по технологічному ланцюжку. Підприємства кластера примушують підняти якість напівфабрикатів, що поставляються ним, і тим самим, змушують своїх постачальників також підвищити конкурентоспроможність. Центром кластера при цьому можуть бути декілька потужних компаній, між якими зберігаються конкурентні стосунки. Саме тому кластер не слід плутати з картелем або фінансовою групою.

Такий кластер надає виключно сприятливі умови для розвитку спеціалізованих виробництв, перед усім обслуговуючого та підтримуючого характеру. Великі компанії, які виходять на стабільні конкурентні позиції на світовому ринку, збільшують потребу у великій кількості пристосованого до їх технологій обладнання, матеріалів і тому подібне, що створює місткий ринок для невеликих фірм з інноваційною спрямованістю, які в майбутньому і стають генератором конкурентних переваг. Фактично, кластер дає роботу для безлічі дрібних фірм – постачальників простих комплектуючих, тобто структура кластера в принципі копіює структуру усього національного співтовариства фірм, але з однією важливою відмінністю: в ньому зібрані елітні підприємства країни, які визначають міжнародну конкурентоспроможність нації.

Висновки. Сценарій розвитку вітчизняної регіональної економіки багато в чому залежить від форм і методів участі держави і регіональних органів управління в регулюванні економічних процесів і формуванні інструментів стимулювання якісного зростання бізнесу, в тому числі в межах кластерних форм інтеграції великих промислових підприємств. Спектр параметрів промислово-економічної системи регіону, таких як макро-, мезо- та мікросередовище формує «економічне призначення» регіону та виробничий профіль промислового комплексу регіону.

Формування нової, кластерної, структури промислового комплексу регіону (його кластерна реструктуризація) має спиратися на регіональну стратегію зростання інноваційності продукції тієї чи іншої галузі та перспектив її реалізації з огляду на зовнішньоторговельну стратегію підприємств, що є експортоорієнтованими. До таких підприємств належать підприємства трубної промисловості, перспективи розвитку якої в умовах збільшення зовнішніх шоків знаходяться в рамках утворення нових мезоекономічних інтеграційних структур – регіональних інноваційно-промислових кластерів.

Список використаних джерел

1. Andersson T. The Cluster Policies Whitebook / T. Andersson, S. Schwaag Serger, J. Sorvik, E.W. Hansson. – N.Y.: IKED, 2004. – 248 p.
2. Булеев И.П. Кластерные инициативы как основа формирования стратегии повышения конкурентоспособности региона / И.П. Булеев, С.А. Маковецкий // *Економічний простір: Зб. наук. праць.* – 2009. – № 27.
3. Войнаренко М. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів / М. Войнаренко // *Економіст.* – 2008. – № 10. – С. 27-30.
4. Войнаренко М.П. Кластери в інституційній економіці / М.П. Войнаренко. – Хмельницький: ХНУ, ТОВ «Тріада-М», 2011. – 502 с.
5. Трансграничное украинно-российское сотрудничество: формы, методы, перспективы: [монография] / Под ред. В.И. Дубницкого, В.И. Ляшенко / ИЭП НАНУ, ДЭГИ. – Донецк: Юго-Восток, Лтд, 2010. – 419 с.
6. Захарченко В.И. Кластерная форма территориально-производственной организации / В.И. Захарченко, В.Н. Осипов. – Ч.1. Экономические кластеры как новая форма организации производства в регионе. – Одесса: «Фаворит», «Печатный дом», 2010. – 122 с.
7. Захарченко В.И. Кластерная форма территориально-производственной организации / В.И. Захарченко, В.Н. Осипов. – Ч.2. Повышение региональной конкурентоспособности на основе кластерного подхода. – Одесса: «Фаворит», «Печатный дом», 2010. – 236 с.
8. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці / С.І. Соколенко. – К.: Логос, 2004. – 848 с.
9. Соколенко С.І. Сучасний економічний розвиток регіону на основі інноваційних промислових кластерів [Семінар-нарада в м. Сміла, Черкаської обл. на тему «Розвиток територіальної громади на основі кластерної моделі виробництва»], (м. Сміла, 23.01.09 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sokolenko.com/clusters/51>.
10. Соколенко С.І. Розвиток економіки регіонів на основі інноваційних кластерів / С.І. Соколенко // «Інвестиційно-інноваційний розвиток економіки регіону». Мат-ли IV з'їзду спілки економістів України. За заг. ред. В.В. Оскольського. – К.: Навч. книга, Богдан, 2010. – С. 100-116.
11. Корабельников В.М. Классификация взаимодействия предпринимательских структур в составе регионального кластера / В.М. Корабельников, Д.В. Костюкевич // *Актуальные проблемы экономики, политики и права: Сб. науч. тр.* – Мурманск: МАЭиУ, 2008. – С. 72-82.
12. Орловська Ю.В., Гончарова К.В. Основні чинники, що формують поняття регіонального кластеру: еволюція теоретичних підходів // *Економічний простір: Збірник наукових праць.* – 2010. – №44/2. – С.98 – 115.

13. Rosenfeld S. A Governor's Guide to Cluster-Based Economic Development / S. Rosenfeld et al. – Washington D.C.: National Governor's Association [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nga.org/cda/files/AM02 Cluster.pdf>.-2002.
14. Аналіз внутрішнього ринку труб: Сайт «Український гірничо-металургійний комплекс» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ugmk.info/art/gynok-trub-sentjabr-2013-g-.html>.
15. Россия вернет Украине квоту на поставки труб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cfts.org.ua/news/rossiya_vernet_ukraine_kvotu_na_postavki_trub_16927.
16. Harrison B. Industrial districts: old wine in new bottles? / B. Harrison, E. Toffler // Regional Studies. – 1992. – № 26. – P. 469-483.
17. Портер М. Конкуренция / М. Портер; [пер. с англ.]. – М.: изд. дом «Вильямс», 2006. – 608 с.
18. Porter M.E. Competitive advantage: creating and sustaining superior performance: with a new introduction / M.E. Porter. – N.Y.: Free Press; London: Collier Macmillan, 1998. – 557 p.
19. Дерментли Ф.С. Харцызский трубный завод в интеграционном процессе производства труб / Ф.С. Дерментли // Прометей. – 2003. – Вып. 3(12). – С. 133-146.
20. Рюэгг-Штюром Й. Сетевые организационно-управленческие формы – мода или необходимость / Й. Рюэгг-Штюром, А. Ахтенхаген // Проблемы теории и практики управления. – 2000. – № 6. – С. 68-72.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2013